

# רוסיה בעימות – בין הזירה הפנימית לזירה הבינלאומית

צבי מגן, שרה פיינברג, ורה מיכלין-שפיר

מאז תחילתו של המשבר האוקראיני ניצבת רוסיה מול מגוון אתגרים חדשים בזירה הפנימית ובזירה הבינלאומית. כתוצאה מהמשבר, חווה רוסיה בידוד ולחץ מדיני מתמשך, ובמקביל נפגעת מהסנקציות הכלכליות שהטילו עליה ארצות הברית ואירופה, בשל מעורבותה במשבר האוקראיני. לשם היחלצותה ממכלול משברים אלה – הפסקת בידודה המדיני והצלת הכלכלה המקרטעת – יזמה רוסיה סדרת מהלכים בזירה הבינלאומית ובמיוחד במזרח התיכון. רוסיה פועלת תוך יצירת משברים שמטרתם הסרת הסנקציות הכלכליות ויצירת תפנית במכלול היחסים בינה לבין המערב, הן במזרח התיכון והן במזרח אירופה. למרות סדרת המהלכים הללו, המלווים במאמצים להרחבת המשברים, עדיין לא עלה בידי רוסיה להסיר מעליה את הלחץ המדיני והכלכלי המערבי.

**מילות מפתח:** רוסיה, סוריה, המלחמה באוקראינה, סנקציות, אירואסיה, חב"מ

מאז תחילתו של המשבר האוקראיני וסיפוח חצי האי קרים במארס 2014 (שניהם ביטויים לעימות בין רוסיה למערב על ההשפעה באזורי ברית המועצות לשעבר, ועל מעמדה בזירה הבינלאומית) ניצבת רוסיה מול מגוון אתגרים חדשים בזירה הפנימית ובזירה הבינלאומית. כתוצאה מהמשבר חווה רוסיה בידוד ולחץ מדיני מתמשך, ובמקביל נפגעת מהסנקציות הכלכליות שהטילו עליה ארצות הברית ואירופה בשל מעורבותה במשבר האוקראיני.

צבי מגן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שרה פיינברג היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. ורה מיכלין-שפיר היא חוקרת (מלגאית ניובאוור) במכון למחקרי ביטחון לאומי.

לשם היחלצותה ממכלול משברים אלה – הפסקת בידודה המדיני והצלת הכלכלה המקרטעת, תוך ביטול הסנקציות המערביות – יזמה רוסיה סדרת מהלכים בזירה הבינלאומית. אחד המהלכים הראשונים של רוסיה היה התערבות צבאית בסוריה, החל מספטמבר 2015. זאת גם כמענה להתפתחויות באזור עצמו (בעיקר התגברות הטרור האסלאמי הקיצוני, המהווה אתגר ישיר לרוסיה) וגם משיקולים גלובליים, כמענה לעימות בינה למערב סביב אוקראינה וללחץ של הסנקציות הבינלאומיות שהוטלו עליה, המכוון לערער את יציבותה וגם מצליח בכך. אחד מיעדי העיקריים של המעורבות הרוסית במזרח התיכון הוא קידום הדיאלוג עם המערב לסיום משטר הסנקציות נגדה.

כתוצאה מכך, רוסיה מעורבת מבחינה מדינית וצבאית במשברים בשתי חזיתות – באוקראינה ובסוריה. המשבר באוקראינה נמשך למעלה משנתיים, עדיין ללא הסדר מדיני באופן; בסוריה קיימת מעורבות צבאית של רוסיה כבר קרוב לשנה. שני אלה גובים מרוסיה מחיר מדיני וכלכלי יקר,<sup>1</sup> והתוצאות הסופיות טרם ידועות. להלן סקירת תהליך התמודדותה של רוסיה עם האילוצים האמורים, תוך עמידה על ההשלכות בזירה הפנימית ובזירה הבינלאומית – של המשבר האוקראיני, של המעורבות הרוסית בסוריה ושל אירועי פנים ברוסיה.

## המאבק במרחב ברית המועצות לשעבר והמלחמה באוקראינה

קץ העידן האימפריאלי הרוסי עם התפרקותה של ברית המועצות היה טראומטי עבור מדיניות החוץ הרוסית. לאחר עלייתו של פוטין לשלטון הוא החל לאמץ דרך חדשה לרוסיה בזירה הבינלאומית, תוך המשך החיפוש אחר אידאולוגיה מסודרת למדיניות החוץ והביטחון. המדיניות המערבית נתפסת בעיני רוסיה כניסיון לדחוק את רגליה מהמרחב ההיסטורי של האימפריה הרוסית, ואף לפעול לשינוי שלטוני בתוך רוסיה. זאת על ידי התרחבות נאט"ו, הצבת מערכות הגנה במזרח-אירופה ועידוד תהליכי דמוקרטיזציה פנימיים.

הנחת היסוד של פוטין היא שלרוסיה ולמערב אינטרסים מתנגשים, וכי אי-עמידה על האינטרסים הרוסיים תהווה איום קיומי עבורה. לכן, על רוסיה לחזור לזירה הבינלאומית כשחקנית משפיעה ומובילה המעורבת בעיצוב הסדר הבינלאומי, תוך תחרות בינה לבין המערב על שליטה והשפעה באירופה, באסיה ובמזרח התיכון.

אחד מיעדי העיקריים של המעורבות הרוסית במזרח התיכון הוא קידום הדיאלוג עם המערב לסיום משטר הסנקציות נגדה.

תוך כך אימץ פוטין את האידאולוגיה האירואסיאתית כמשנה סדורה, הרואה ברוסיה ציוויליזציה המחברת בין מזרח ומערב. פירושה המעשי הוא גישה ניאואימפריאלית של שימור אינטרסים בשטחי ברית המועצות לשעבר, וקריאת תיגר על ארצות-הברית ועל בעלות בריתה במגוון זירות. בשנים

האחרונות התנהל המאבק העיקרי סביב גיאורגיה ואוקראינה, לאחר שבשיתיהן אירעו מהפכות אשר שאפו לקדם סדר יום דמוקרטי-ליברלי ואינטגרציה עם המערב, כולל הצטרפות לנאט"ו ולאיחוד האירופי. בשנת 2008, לאחר ששנתיים קודם לכן נאט"ו הכריזה על דיון אינטנסיבי עם אוקראינה וגיאורגיה על הצטרפותן לארגון, פלש צבא רוסיה לגיאורגיה. כמו כן, רוסיה מגלה רגישות גבוהה לפעילות מערבית במדינות כמו בלרוס ומדינות הקווקז הרוסי ומרכז-אסיה.

במקביל למאבק שמנהלת רוסיה במרחב זה, היא שואפת להקים רשת בריתות חלופית. הנשיא פוטין השיק מספר מסגרות של שיתוף פעולה המתחרות במסגרות האירופיות. החשובה שבהן היא האיחוד האירופי-אסיאתי הכולל את קזחסטן, בלרוס וארמניה, שכלל איחוד מכסים ואזור סחר חופשי בין המדינות. במרחב המרכז-אסיאתי מנסה רוסיה לשמור על הובלה מדינית, תוך ניסיון לייצר שיתוף פעולה עם סין כדי להכיל את מעורבותה באזור. רוסיה הקימה יחד עם סין את 'ארגון שנגחאי לשיתוף פעולה' (SCO), שבו חברות גם מדינות מרכז-אסיה. הארגון דוחק בפועל את רגלי המערב (בעיקר ארצות-הברית) מהזירה.<sup>2</sup>

לצורך מימוש יעדיה מנהלת רוסיה מדיניות חוץ אינטנסיבית ועתירת מוקדים וזירות, המיושמת על ידי הפעלת מנופי לחץ פוליטיים וכלכליים על מדינות ברית-המועצות לשעבר. בעקבות ההבנה כי משאביה של רוסיה מוגבלים, עיקר המאמץ מכוון לניהול משברים באופן מוגבל. מכאן גם נטייתה של רוסיה לפעילות המשלבת מאפיינים שונים של עוצמה – רכה וקשה – המכונים 'מלחמה היברידית'. עיקר הפעילות הרוסית והבינלאומית בשנתיים האחרונות מתרכז סביב משבר אוקראינה. ההבנה ש"ללא אוקראינה רוסיה איננה אימפריה", כאמירתו הידועה של

זביגנייב בז'ז'נסקי, צרובה היטב בתודעה הרוסית. במשך שנים מזהה רוסיה את החדירה המערבית לאוקראינה כניסיונות לגרימת פרישתה של המדינה ממרחב ההשפעה של מוסקבה, ובמיוחד היא חוששת מאפשרות הצטרפותה של אוקראינה לאיחוד האירופי ולנאט"ו.

אירועי 2013, שהחלו במטרה לחתום על הסכם ההתאגדות (האסוציאציה) עם האיחוד האירופי והסתיימו בהפיכה ובסילוקו של הנשיא ינוקוביץ', נתפסו על ידי רוסיה כהתרסה מערבית נגדה, המובילה לאובדן השפעתה באוקראינה – הנכס המשמעותי ביותר שלה במרחב האירופי-אסיאתי. בשנת 2014, לאחר ההפיכה הפרו-מערבית

עיקר המאמץ של רוסיה מכוון לניהול משברים באופן מוגבל. מכאן גם נטייתה של רוסיה לפעילות המשלבת מאפיינים שונים של עוצמה – רכה וקשה – המכונים 'מלחמה היברידית'.

באוקראינה, בחר הנשיא פוטין בחצי האי קרים כנקודת לחץ על השלטון האוקראיני. הסיפוח נעשה במתווה של פעולה "היברידית" – תחילה השתלטות של כוחות לא מזוהים על חצי האי, ולאחר מכן עריכת משאל עם בשאלת צירופו לרוסיה.

יוזכר שאוקראינה זכתה בחצי האי קרים, המאוכלס ברובו ברוסים אתניים, עם התפרקותה של ברית המועצות, כאשר רבים ברוסיה ראו בכך חוסר צדק היסטורי (בשנת 1954 הוא ניתן "במתנה" על ידי חרושצ'וב לרפובליקה האוקראינית). במקביל פרצה התנגדות אלימה לשלטונות בקייב מצד בדלנים פרו־רוסים בדרום־מזרח אוקראינה. שוב, גם במקרה זה, רוסיה לא הפעילה כוח צבאי סדיר, וטענה כי זהו מרד עצמאי נגד הפרת זכויותיו של המיעוט הרוסי באוקראינה. למרות מסך העשן שרוסיה יצרה סביב פעילותה באוקראינה, במערב ראו את סיפוח חצי האי קרים כבלתי חוקי ואת הבדלנים הפרו־רוסים בדרום־מזרח המדינה כסוכנים רוסים, והתגובה לכך הייתה הטלת סנקציות כלכליות, אישיות וסקטוראליות נגד גורמי השלטון ברוסיה.

בשנת 2014 חתמו מנהיגי אוקראינה, רוסיה, צרפת וגרמניה על הסכם מינסק 2 להפסקת אש. עם זאת, האש מעולם לא פסקה וכעת נראה כי התהליך הגיע למבוי סתום. לאחרונה, על רקע התגברות המתיחות בין רוסיה לאוקראינה, איים הנשיא פוטין להקפיא את ההבנות בנושא אוקראינה. ככל שניתן להעריך, בתקופה הקרובה צפוי המשך המשא ומתן בנושא האוקראיני.

## לחץ הסנקציות המערביות וסימנים של חוסר יציבות פוליטית

מטרת הסנקציות הכלכליות שהוטלו על רוסיה ב־2014 על ידי מדינות המערב, כתגובה על כיבוש חצי האי קרים והמעורבות הביטחונית במזרח־אוקראינה היא, בראייה הרוסית, ערעור היציבות הפנימית ברוסיה, על מנת לגרום לשינוי משטרי.<sup>3</sup> בתגובה הטילה מוסקבה סדרת סנקציות על מוצרי יבוא אירופיים. ואכן, לאחרונה משדרת ההנהגה הרוסית עצבנות וסימני דאגה בשל הנזקים הנגרמים כתוצאה מלחץ הסנקציות הללו במישור הכלכלי ובמישור הפוליטי.

במישור הכלכלי, הסנקציות המערביות ובמיוחד הסנקציות הנגדיות שהטילה מוסקבה, דוגמת חרם המזון על תוצרת חקלאית מערבית,<sup>4</sup> ובמקביל ירידות חדות במחירי הנפט הגולמי<sup>5</sup> היוו זרז להאטה כלכלית קשה, שהחלה עוד קודם לכן. בשנת 2015 נכנס המשק הרוסי למיתון תוך התכווצות ב־3.7 אחוזים, והוא סובל מברירת הון מואצת, מצניחת היצוא (בשנת 2015 צנח היצוא ב־40 אחוזים לעומת 2013) ומהגדלת הגירעון התקציבי (ב־2.6 אחוזים מהתמ"ג בשנת 2015). משרד האוצר הרוסי צופה גירעון של 3.2 אחוזים מהתמ"ג ב־2016, ומתכנן את צמצומו ב־1.1 אחוזים בשנה הבאה. גם בממד החברתי נצפו פגיעות מהותיות: ב־2015 צנח השכר הממוצע ב־10 אחוזים בקירוב, בעוד ההכנסות הריאליות ירדו ביותר מ־5 אחוזים. זוהי הצניחה הראשונה מסוגה בשכר במהלך יותר מ־15 שנות כהונתו של פוטין.<sup>6</sup> מעבר לכך, במטרה להשיג צמצום של 10 אחוזים בתקציב 2016 החלה הממשלה במדיניות "הידוק החגורה", הממשיכה להשפיע על רמת החיים

של האוכלוסייה. הממשלה צמצמה בהוצאות החברתיות על ידי הצמדת תשלומי הגמלאות והשכר במגזר הציבורי לאינפלציה, ובמחוזות מסוימים בפדרציה הרוסית אף הושעו תשלומי הטבות עקב חוסר בתקציב.

למרות זאת ועל רקע הקצנת הרטוריקה הלאומנית המיליטנטית של השלטון, התקציב הצבאי נותר בשלמותו. עוד ב־2011 פתחה מוסקבה בתוכנית רב־שנתית גדולה למודרניזציה של התעשייה הביטחונית שלה (בהשקעה של יותר מ־700 מיליארד דולר לטובת מודרניזציה של 70 אחוזים מכוחותיה הצבאיים עד שנת 2020), תוך הקצאת נתח הולך וגדל מתקציבה למערכת הביטחון שלה. בתחילת 2016 הוערך תקציב הביטחון של רוסיה בכ־4 אחוזים מהתמ"ג שלה.<sup>7</sup>

יחד עם זאת, הממשלה הרוסית פועלת להצלת המצב: היא אפשרה את העלאת האינפלציה, וכך הצליחה לייצב את ההכנסות מנפט במונחי רובל (מחירי הנפט הגולמי עולים לכ־50 דולר לחבית), ולאפשר את איזון התקציב. ואכן נצפו סימנים של התאוששות כלכלית בשני הרבעונים הראשונים של 2016, אולם גם אם מחירי הנפט העולמיים יתאוששו בחדות,<sup>8</sup> הרי בהיעדר רפורמות כלכליות מקיפות צפויה הכלכלה הרוסית לצמוח באיטיות בטווח הזמן הבינוני.<sup>9</sup>

ראוי להזכיר שהמשבר הכלכלי הנוכחי הוא רק חלק ממכלול האתגרים הפנימיים שאיתם מתמודדת רוסיה כבר מספר שנים. האתגר הראשון הוא דמוגרפי, כאשר קיימת ברוסיה מגמה של דמוגרפיה שלילית<sup>10</sup> ומחסור גובר בכוח העבודה.<sup>11</sup> שיעור האוכלוסייה הרוסית הפעילה מבחינה כלכלית נמוך, ואילו מספר הגמלאים הולך וגדל עד כדי כך שהוא צפוי להשתוות לכוח העבודה עד שנת 2030. בעקבות צמצום כוח העבודה תופסים עתה את מקומם של הרוסים מהגרי עבודה ממדינות ברית־המועצות לשעבר, רבים מהם ממדינות מוסלמיות. הדבר מתחבר לאתגר נוסף – האוכלוסייה המוסלמית ההולכת וגדלה ברוסיה, המונה למעלה מ־20 מיליון איש, כאשר רוסיה נאלצת להתמודד עם האיום האסלאמי הגובר, בכלל זה התפשטות דאע"ש בקווקז, ובמידה פחותה עדיין – במרכזי אוכלוסייה מוסלמית אחרים ברוסיה (בשקורטוסטן, טטרסטן). מתקפת דאע"ש על מטוס של חברת תעופה אזרחית רוסית בסיני, שבה נהרגו 224 נוסעים באוקטובר 2015, עלולה לבשר סדרת פיגועים עתידיים נגד יעדים רוסיים בתוך הפדרציה הרוסית או מחוץ לה.<sup>12</sup> לפיכך, מוסקבה עוקבת בדאגה אחר ההתפתחויות במגזר המוסלמי ובמחוז צ'צ'ניה בפרט, הנמצא בשליטתו של רמזאן קדירוב שנחשב לאיש אמונו של פוטין, אך עצמאותו הולכת וגוברת.

במישור הפוליטי – על המנהיגות הרוסית להבטיח יציבות פוליטית, כאשר המשבר הכלכלי המתמשך והסנקציות המערביות יוצרים קרקע פורייה למתחים ולסדקים גלויים בקרב האליטות השולטות של רוסיה, וביניהם: חילוקי דעות בנוגע למדיניות החוץ והביטחון הרוסית; מאבקי כוח גורפים בין קבוצות כלכליות

ופוליטיות שונות; מתיחות בין המרכז הפדרלי למחוזות השונים, השואפים להפגין עצמאות והמתוסכלים בשל היעדר מימון מהמרכז. בין אלה נכלל גם המתח הגובר בין הרשויות הפדרליות לבין ראש הרפובליקה הצ'צ'נית, קדירוב. נראה שגובר התסכול של כלל האוכלוסייה ובציבור הרוסי ניכרים רחשים, אמנם מוגבלים עדיין, של אי־שביעות רצון. נוסף על כך, רוסיה תיכנס לתקופת בחירות לנשיאות שיתקיימו במארס 2018.

בין הסימנים המתגברים לחוסר יציבות פוליטית המלווה במאבקי כוח ניתן למנות גם את רצח מנהיג האופוזיציה הרוסי, בוריס נמצוב, בפברואר 2015. סימן מדאיג נוסף המצביע על אי־היציבות הפוטנציאלית הוא הקמפיין "מאבק בשחיתות": מאז 2015 בוצעו טיהורים נרחבים בקרב האליטות המחוזיות. המושלים של מחוז סחלין והרפובליקות קרליה וקומי נעצרו יחד עם מקורביהם,<sup>13</sup> ונראה כי צפויים טיהורים נרחבים יותר הן באליטות המחוזיות והן במרכז, לרבות במפלגתו של פוטין עצמו – 'רוסיה המאוחדת'.<sup>14</sup> למעשה, אחד מבעלי בריתו הקרובים של פוטין, ולדימיר יקונין, חויב באוגוסט 2015 להתפטר בבושת פנים מתפקידו כראש מונופול מסילות המדינה 'מסילות רוסיה' (RZD). באותה עת נקשרו שמותיהם של שני הגופים האחראים ללחימה בשחיתות – הוועדה החוקרת של הפדרציה הרוסית והפרקליטות – לשערוריות גדולות. בו בזמן, במחצית הראשונה של 2016 מונו הנציג הקודם והנציג הנוכחי של הממסד התעשייתי־ביטחוני<sup>15</sup> (קבוצת הכוח המשפיעה ביותר ברוסיה מאז 2011–2012)<sup>16</sup> לתפקידים בכירים של המנהיגות המחוזית, ובכך הם מחזקים את אחיזתם ברמה האזורית ומגבירים את הדומיננטיות של הממסד הביטחוני־צבאי ברוסיה.

במקביל פשטו שמועות על האופוזיציה לשלטונו של פוטין מצד מתחריו האפשריים בצמרת הנהגת רוסיה, ביניהם שר ההגנה, סרגיי שויגו; ניקולאי פטרושב בעל ההשפעה, ראש מועצת הביטחון וראש שירות הביטחון הרוסי – FSB לשעבר; וסרגיי איבנוב, ראש הסגל הנשיאותי עד לא מזמן. לאחרונה שחרר הנשיא פוטין במפתיע את איבנוב מתפקידו, ומינה תחתיו את סגנו הצעיר והבלתי מוכר, אנטון וואינו. עזיבתו של איבנוב רב ההשפעה והמתחרה הפוטנציאלי של פוטין נראית כפיטורים, המשקפים ככל הנראה התגברות של מאבקי הכוח בצמרת הרוסית.

נראה כי לנוכח התפתחויות אלה, המדאיגות מבחינתו, הקים פוטין באפריל 2016 את 'המשמר הלאומי' על בסיס הכוחות לביטחון הפנים, ומינה למפקדו את איש אמונו ויקטור זולוטוב, ראש האבטחה הנשיאותית לשעבר. היקף כוח זה של המשמר הלאומי נאמד בכ־350–450 אלף איש, וייעודו להוות מעין "המשמר הפרטוריאני" האישי של פוטין, נוסף לאבטחת הסדר הציבורי ולדיכוי המרי מצד האליטות. המשמר עשוי לפעול גם נגד הנשיא הצ'צ'ני רמזאן קדירוב, אשר לרשותו כוחות מקומיים של כ־80 אלף לוחמים<sup>17</sup> (וזו כנראה הסיבה למינויו של סרגיי

מליקוב, נציג הנשיא בצפון הקווקז, לתפקיד סגן ראש המשמר הלאומי באוגוסט 2016). לאחרונה הגבירה ההנהגה הרוסית את הרטוריקה הלאומנית-מיליטנטית, במקביל להרחבת ההשקעות בצבא ובמערך התעשייתי-ביטחוני. בין מטרותיה – גיוס הציבור לתמיכה בממשל בעת משבר והרחבת התשתיות הביטחוניות של המדינה. למרות אחוזי התמיכה הציבורית במשטרו של פוטין, הגבוהים עדיין (מעל 81 אחוזים, נכון לפברואר 2016), מתרבים הסימנים לחוסר שביעות רצון בקרב הציבור, הבאים לאחרונה לידי ביטוי במחאות החברתיות המרובות (מצד נהגי משאיות, רופאים, מורים וגמלאים) על גובה השכר ועל אי-תשלום כספי הגמלאות. התופעה עלולה להתרחב אם ייווצר משבר בינלאומי או פנימי חמור. אמנם, אנשי עסקים ויזמים לא מעטים הנפגעים מהמצב הכלכלי בוחרים לעזוב את המדינה, להוציא נכסיהם מרוסיה ולהעביר את החברות שלהם לחו"ל, אולם יש גם הנהנים מהמצב, כאשר בזכות הסנקציות אף נוצרו הזדמנויות לתמיכה תקציבית מצד המדינה בבעלי עמדות מפתח לא מעטים. חברות פרטיות ובנקים שפושטים רגל עוברים לשליטת המדינה.

ראוי להזכיר כי למרות המשך קיומן של הסנקציות הכלכליות של המערב כלפי רוסיה, המחמירות את מצבה הכלכלי והפוליטי המעורער, נראה שבסופו של דבר, פוטין שולט עדיין במצב ולא ניכר איום ממשי על המשטר. יצוין שרוב האליטות ואנשי המעגל הקרוב חבים את מעמדם לפוטין עצמו, מה גם שנכון להיום, כל החלופות לשלטונו של פוטין נראות בעיני רבים גרועות בהרבה מאשר המצב הנוכחי.

## המענה הרוסי לאתגר – בזירה הבינלאומית

במציאות קשה זו עבור רוסיה ובמיוחד על רקע החמרת המצב הכלכלי, וכפועל יוצא מכך – ערעור היציבות הפוליטית הפנימית, נדרשה רוסיה למענה ראוי. בתוך כך פועלת רוסיה ליצירת משברים בזירה הבינלאומית כדי להופכם למנופי לחץ מדיניים. בין היתר, גם כדי לקזז ולו בצורה חלקית את נזקי הסנקציות הכלכליות של המערב.<sup>18</sup> במסגרת זו הפעילה רוסיה רצף של הפגנות כוח צבאיות בגזרות השונות, בין אם כתרגילים צבאיים רחבי היקף או כפעילות מבצעית מתגרה, ובין אם כלחצים ואיומים על שכנותיה (המדינות הבלטיות, מולדובה, מדינות הקווקז, מדינות מזרח-אירופה וכדומה). אחד הכיוונים הנוספים הוא ההתערבות הצבאית במזרח התיכון, תוך ניצול ההזדמנות

למרות המשך קיומן של הסנקציות הכלכליות של המערב כלפי רוסיה, המחמירות את מצבה הכלכלי והפוליטי המעורער, נראה שבסופו של דבר, פוטין שולט עדיין במצב ולא ניכר איום ממשי על המשטר.

שנקרתה לרוסיה במלחמה המתנהלת בסוריה. זאת על מנת לקדם את מעמדה הבינלאומי, תוך הפיכתה של סוריה לזירת עימות עם המערב, כדי להסיט תשומת

לב ולייצר מנופים פוליטיים שלא הצליחה לייצר באירופה.<sup>19</sup> התערבות צבאית זו בוצעה במסגרת הקואליציה הרוסית עם משטרו של אסד וכן עם איראן וגרורותיה – חזבאללה הלבנוני ומיליציות שיעיות למיניהן, שרוכזו באזור. המאמץ העיקרי נועד לקידום התהליך המדיני, תוך השגת הפיוס הפנימי באזורים הנתונים לשליטתו של אסד בסיוע רוס, ובהמשך – פעילות לעיצוב הסדר החדש בסוריה ובכל רחבי המזרח התיכון. בכך ציפו הרוסים להשיג השפעה אזורית, וכפועל יוצא מכך גם בזירה הבינלאומית. השפעה זו אמורה להקנות לרוסיה קלפי מיקוח עם המערב ולקדם פתרון מקביל הן במזרח-אירופה והן במזרח התיכון.

אולם, בכך התרחב העימות הבינלאומי לזירה אזורית נוספת והוא מתנהל עתה במקביל באירופה ובמזרח התיכון, כאשר מרבית פעילותה של רוסיה באזור קשורה לתחרות בין המעצמות.

לאחר לחימה של כשנה בסוריה, ניתן לטעון שרוסיה קידמה את עצמה למעמד הרצוי של שחקנית משפיעה, בין היתר תוך תמרון תמידי בין כל יתר השחקנים בזירה. אולם, ההיענות המערבית למאמצים הרוסיים להפסקת הסנקציות ולנכונות להתקזז עם רוסיה בגין הישגיה במזרח התיכון תמורת הפסקת הלחצים במזרח-אירופה לא צלחה עד כה. בהמשך לניסיון הדברות רוסי-אמריקאי כושל נראה כי המשבר בין המעצמות בזירה סורית ומעבר לה מחריף. משבר זה מלווה בשרשרת גילויי אלימות בשטח, החל מה-18-19 בספטמבר, עת תקפו האמריקנים את כוחות אסד והרוסים תקפו שיירה הומניטרית באזור חלב. בהמשך, הורחבה פעילות רוסית התקפית בחלב, בסיוע לצבאו של אסד, תוך פגיעה בלתי מרוסנת באוכלוסייה. למהלכים אלה נלוו הצהרות לעומתיות הדדיות. האמריקנים, מצדם הודיעו על ביטול ההבנות עם הרוסים בזירה הסורית ועל סיום השיחות להפסקת האש. הנשיא פוטין מצדו הודיע (3 באוקטובר) על הביטול החד-צדדי של ההסכם בנושא פלוטוניום והציג רשימת דרישות כלפי ארה"ב, וביניהן: ביטולם של חוקים אנטי-רוסיים, לרבות "חוק מגניטסקי" (המופעל כמנוף לחץ על רוסיה) וחוקים לתמיכה באוקראינה מ-2014; ביטולן של כל הסנקציות על רוסיה, לרבות דרישה לפיצוי על הנזקים שנגרמו בעקבות שימוש רוסי "בסנקציות נגדיות"; הסגת כוחות נאט"ו, שפרסו לאחרונה במזרח אירופה, בקרבת הגבול הרוסי. מכל מקום, נראה, שהמשבר במתכונתו זו או אחרת יכול להימשך עוד זמן רב, ולכך צפויות השלכות

ההיענות המערבית למאמצים הרוסיים להפסקת הסנקציות ולנכונות להתקזז עם רוסיה בגין הישגיה במזרח התיכון תמורת הפסקת הלחצים במזרח-אירופה – לא צלחה עד כה.

בלתי חזויות, כולל סכנת הסלמה והתנגשות צבאית.

## סיכום

רצף האירועים המתרחשים לאחרונה משקף את הגברת המתיחות סביב התנהלותה של רוסיה בזירה הבינלאומית. רוסיה יצאה למלחמה באוקראינה, ובהמשך במזרח התיכון, בשאיפה להגן על האינטרס שלה הן במרחב ברית-המועצות לשעבר, להדרת כוחות נאט"ו ממנו, והן בזירה הבינלאומית בכללותה. אך בה בעת, מלחמות אלה הפכו למעמסה על מדיניות החוץ הרוסית, והן פוגעות ביחסים בין רוסיה לאירופה ולארצות-הברית, ובאפשרות למימוש יעדיה של רוסיה בזירה הבינלאומית. בפועל, רוסיה מצאה את עצמה תחת לחץ הסנקציות הכלכליות של המערב, הפוגעות בכלכלתה ובאפשרות שלה להוות מודל פיתוח כלכלי חלופי למדינות סביבה, מתוך שאיפה לקדם את החזון האירו-אסיאתי.

אוקראינה הייתה ונשארה נקודת התורפה הרוסית. אומנם, רוסיה סיפחה את חצי האי קרים וניתקה את האזור הדרום-מזרחי מהמדינה, אולם איבדה את חלק הארי של אוקראינה לטובת המערב. הפעילות הרוסית שם ממשיכה להיתפס כתוקפנית והיא מעוררת התנגדות בקרב המדינות האחרות במרחב של ברית-המועצות לשעבר, החשות עתה מאוימות יותר. הדבר מלווה באיומים מצד רוסיה, וכן בהבעת דאגה באוקראינה ובמערב מפני כוונות רוסיות תוקפניות ומעשי איבה. רוסיה מלבה את המצב בהכרזות תקיפות ואף מאיימת בנטישת תהליך ההידברות עם אוקראינה, המתנהל בחסות אירופית. הפעילות הרוסית הדגישה את הצורך בהתעצמות צבאית באירופה ובהרחבת פעילות נאט"ו במדינות מזרח-אירופה וברית-המועצות לשעבר. ועידת נאט"ו שהתקיימה בוורשה ביולי 2016 קידמה קו ניצי נגד רוסיה.

במזרח התיכון גובר המתח הרוסי-אמריקאי, בעוד הקואליציה בהובלתה של רוסיה – כוחותיו של אסד ובעלי בריתו השיעים – הגבירו את הלחץ על האופוזיציה, בעיקר בחלב. זאת על אף הפצרותיה של ארצות-הברית. עובדה נוספת המעיבה על היחסים העכורים ממילא בין רוסיה לארצות-הברית היא האירוע הלעומתי האחרון סביב ההתקרבות הרוסית-טורקית, שבחלקה לפחות נועדה לפגוע באינטרסים המערביים. אליה מצטרף עתה נושא הרחבת שיתוף הפעולה הרוסי-איראני והאפשרות

לשיתוף פעולה משולש – רוסי-איראני-טורקי – בקביעת הסדר האזורי העתידי. רוסיה פועלת תוך יצירת משברים שמטרתם ליצור תפנית במכלול היחסים שלה עם מדינות המערב, הן במזרח התיכון והן במזרח-אירופה. למרות סדרת המהלכים הללו, המלווים במאמצים להרחבת המשברים, רוסיה עדיין לא הצליחה להסיר מעליה את הלחץ המדיני והכלכלי מצד מדינות המערב. ביוני 2016 האריך

רוסיה פועלת תוך יצירת משברים שמטרתם ליצור תפנית במכלול היחסים שלה עם מדינות המערב, אך עדיין לא הצליחה להסיר מעליה את הלחץ המדיני והכלכלי מצדן.

האיחוד האירופי את הסנקציות נגד רוסיה בשישה חודשים נוספים ועתה מאיים להציג סנקציות נוספות בגין ההפצצות בחלב.

## הערות

- 1 סיפוח חצי האי קרים הסתכם בעלות של יותר מ-3 מיליארד דולר עבור הפדרציה הרוסית, בזמן שברית ההון הוערכה ב-151 מיליארד דולר. לעומת זאת, המלחמה בסוריה הייתה זולה הרבה יותר ועלתה כ-3-4 מיליון דולר ליום בסוף 2015, לדברי אישים מחברת הפרסום ג'יינס אינפורמישן גרופ. עוד הוסיפו שייתכן כי המחיר גבוה יותר, היות שהחשוב לא כלל מתקפות של טילי שיוט. ראו: <https://themoscowtimes.com/articles/calculating-the-cost-of-russias-war-in-syria-50382>
- 2 מעורבות ארצות-הברית במרכז-אסיה החלה עם נפילת ברית-המועצות (בעיקר פירוק הנשק הסובייטי וקידום משטרים דמוקרטיים). אחרי ספטמבר 2001 ועם תחילת המלחמה באפגניסטן החלה ארצות-הברית לפעול ממדינות מרכז-אסיה כבסיסים לפעילותה באפגניסטן. חוקרים רבים מעריכים כי אחד המניעים להקמת ארגון SCO היה הכלת מעורבותה של ארצות-הברית במרכז-אסיה (וכן להכלה הדדית בין רוסיה וסין). לקריאה נוספת בנושא: <http://www.cfr.org/russia-and-central-asia/asia-us-military-bases-central-asia/p8440>; <http://www.cfr.org/china/shanghai-cooperation-organization/p10883>; <http://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0-pub-62556>
- 3 הצהרה רשמית של מזכיר מועצת הביטחון של הפדרציה הרוסית, ניקולאי פטרושב ב-3 ביולי 2015. צוטט על ידי רוסיסקאיה גאזטה, <https://rg.ru/2015/07/03/patrushev-site.html>
- 4 למאבק בסנקציות הכלכליות יזמה רוסיה תוכנית נגד הסנקציות בקנה מידה עצום, הכוללת חרם על מוצרי מזון מארצות-הברית, חברות באיחוד האירופי ובבריתות אחרות, לצד ייזום תוכנית יבוא חלופית. אולם תחליפי היבוא הוכיחו עצמם כיקרים מאוד עבור רוסיה. במאי 2015 הצהיר שר התעשייה והמסחר דניס מנטורוב שתוכנית היבוא החלופית עשויה לעלות 50 מיליארד דולר. ראו: <https://themoscowtimes.com/articles/import-substitution-to-cost-russia-50-billion-46721>
- 5 ההכנסות מיצוא נפט וגז מהוות יותר ממחצית היקף היצוא של רוסיה.
- 6 במהלך המשבר הכלכלי ב-2009 ברוסיה יכלה הממשלה להגן על ההכנסות ולמנוע עלייה חדה בעונו באמצעות הכנסת חבילת תמיכה בהיקף נרחב. בשנים 2015 ו-2016 לא היו לרוסיה הרזרבות הנדרשות לתמיכה כלכלית כזאת.
- 7 לפי נתוני הבנק העולמי, ב-2015 חלה עלייה של 26 אחוזים בתקציב הצבאי ביחס לשנת 2014, בזמן שההוצאה הצבאית ייצגה 5 אחוזים מהתמ"ג הרוסי. ראו: <http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS>
- 8 Crane, Keith, Shanthi Nataraj, Patrick B. Johnston and Gursel Rafig oglu Aliyev, *Russia's Medium-Term Economic Prospects*, RAND Corporation, Santa Monica, CA: 2016, [http://www.rand.org/pubs/research\\_reports/RR1468.html](http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1468.html)
- 9 שם.
- 10 ב-2015 שימשה רוסיה בית ל-142 מיליון תושבים. למרות הגירה חיובית ממרכז-אסיה וממדינות שכנות (כ-9 מיליון מהגרים לפדרציה הרוסית בשנים 1990-2014), הצטמצמה

- האוכלוסייה ב־3.7 מיליון איש בשנים הללו. בשנת 2015 עמד שיעור הצמיחה ברוסיה על 0.04 אחוזים.
- 11 רוסיה צפויה לאבד כמיליון תושבים בגילאי העבודה לשנה בשנים 2011–2020, ו־0.3 מיליון תושבים לשנה בשנים 2021–2031.
- 12 סוכנות ביטחון הפנים FSB הודיעה (ב־17 באוגוסט) כי במהלך מבצע ללוחמה בטרור בסנט פטרסבורג נהרגו ארבעה מחבלים המשתייכים להתארגנויות טרור בצפון הקווקז.
- 13 סרגיי טיכונוב, "רציתם שישבו בכלא?" 28 בספטמבר, 2015, ראו: <http://expert.ru/expert/2015/40/hoteli-posadok/media/preview/>
- 14 מדווח שיחידה מיוחדת עצמאית בתוך ה־FSB נוסדה והועמדה ישירות תחת פוטין, במטרה להוציא לפועל טיהורים נרחבים בתוך המחוזות ובמפלגת רוסיה המאוחדת לפני הבחירות הפרלמנטריות בספטמבר 2016, ראו: שם, שם.
- 15 הסילוביקי הם חברי הממסד הביטחוני-צבאי. נכון לעכשיו, הם הקבוצה המשפיעה ביותר.
- 16 ולדימיר רזובייב, "הגל השני של הצ'קיסטים (סוכני הצק"א, השם הישן של הקג"ב) נכנסים לממשל", **נזביסימאיה גזטה**, 3 במארס 2016.
- 17 הערכה שניתנה בסרט התיעודי "המשפחה" שיצא לאקרנים ב־3 ביוני 2015 ע"י רוסיה הפתוחה, ראו: <https://www.youtube.com/watch?v=EFjpXJkAED0>
- 18 Joseph Nye, "The Russian Connection between Syria and Ukraine," *The National Interest*, February 17, 2016, <http://nationalinterest.org/feature/the-russian-connection-between-syria-ukraine-15237>
- ראו גם את דבריו של נשיא אוקראינה פיוטר פורושנקו (21 בספטמבר 2016), שהגדיר את אוקראינה ואת סוריה כשני "מנופי לחץ" של רוסיה, ודיווח שרוסיה משתמשת בחצי האי קרים כבסיס נוסף להפגנת עוצמתה הצבאית בסוריה: <http://m.rosbalt.ru/world/2016/09/21/1552180.html>
- 19 Ben Aris, "Russia angles for deals on Ukraine, Syria at G20 summit," *IntelliNews*, September 5 2016, <http://www.intellinews.com/russia-angles-for-deals-on-ukraine-syria-at-g20-summit-105357>